

Marian GŁOSEK

Wizerunek księcia brzeskiego w uroczystym stroju rycerskim z Herbarza Złotego Runa

Rozważając przedstawienia heraldyczne na mieczach¹ napotkałem w Herbarzu Złotego Runa ciekawe przedstawienie księcia w stroju paradnym na koniu. Napis nad tym wizerunkiem głosi, że jest to *Le duc de brich*, zaś pod przedstawieniem niewielkimi literami wykonany jest napis *bronsvitz*. Wydawca Herbarza, L. Larchey² sądzi, że chodzi tu o księcia Brunszwiku. Zaznacza, że herb ten może przedstawiać godło Śląska, lecz brak w nim na półksiężycu krzyża. Podobnie R. Pinches i A. Wood³ w swoim wydaniu Herbarza stwierdzają, że jest to wizerunek księcia Brunszwiku, podkreślając, podobnie jak Larchey, iż „The arms shown are probably those of the Dukes of Silesia”.

Wizerunek księcia (il. 1) utrzymany jest w konwencji i stylu wykonania innych przedstawień tego typu uwidoczniomych w tym Herbarzu. Wszystkie te wyobrażenia są w znacznym stopniu zeschematyzowane. Książę występuje konno w zbroi z zamkniętym hełmem turniejowym ze złotą koroną i klejnotem w postaci czarnego orła ze srebrnym półksiężycem przez pierś, otoczonego pawimi piórami. Zbroję okrywa żółta („złota”) szata, a konia także kropierz, podbity czerwono. Na szacie i na kropierzu widnieją takie same orły, jak i w klejnocie. W prawej ręce książę trzyma miecz.

Herbarz Złotego Runa powstał na dworze księcia burgundzkiego Filipa II Dobrego, a jego autorem był Jean de Saint-Remy. Według ostatnich ustaleń Herbarz powstał w latach 1425–1466, zaś część dotyczącą Polski wykonano w latach 1434–1435⁴.

Heraldyka polska znalazła, jak wiadomo, odbicie także w innych piętnastowiecznych rolach herbowych, w tym również w tzw. Codex Bergshammar. Kodeks ten, a przynajmniej część poświęconą herbom polskim, datuje A. Heymowski na lata 1434–1436⁵. Należy przypuszczać, że źródłem informacji dla Jana de Saint-Remy, a pośrednio może i dla autora Kodeksu z Bergshammar, była ta sama osoba, tj. Mikołaj Lasocki, kanonik krakowski, poseł z ramienia soboru w Bazylei do Arras, gdzie spotkał się w 1435 r. z Janem de Saint-Remy⁶. Autorzy Herbarza i Kodeksu uzupełnili najprawdopodobniej swoje wiadomości z innych źródeł i stąd też wywodzą się niewielkie różnice między nimi — tak w rysunku, jak i w liczbie przedstawionych herbów. W Herbarzu Złotego Runa, w części poświęconej herbom pol-

¹ Praca w przygotowaniu do druku.

² L. Larchey, *Ancien Armorial Equestre de la Toison d'Or et de l'Europe au XV siècle*, Fac-Simile, Paris 1890.

³ R. Pinches, A. Wood, *An European Armorial. An Armorial of Knights of the Golden Fleece and 15th century Europe from a contemporary manuscript*, Edited by Rosemary Pinches and Anthony Wood. With an introduction to Polish heraldry by Bernard J. Klec-Pilewski, London 1971.

⁴ Szerzej o tym: A. Nadolski, *Uroczysty strój rycerski królów polskich w XIV–XV wieku*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 21/2 (1973) s. 305–313.

⁵ Szerzej o tym: A. Heymowski, *Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammar*, *St. Źródł.* 12 (1967) s. 73–111.

⁶ A. F. Grabski, *Polska w opiniach Europy Zachodniej XIV–XV w.*, Warszawa 1968, s. 70–71.

1. Książę brzeski w uroczystym stroju turniejowym
Wizerunek w Herbarzu Złotego Runa

skim jest ich 66⁷, zaś w Kodeksie z Bergshammar — 79⁸. W znacznej mierze herby pokrywają się, lecz są i takie, których nie ma w drugim źródle i na odwrót. Dalsze herby rycerstwa polskiego w Kodeksie z Bergshammar występują w partii przedstawiającej herby królestwa Węgier⁹. Ta część Kodeksu charakteryzuje się znacznym podobieństwem do innego znanego herbarza, nieco starszego, bo powstałego w końcu XIV w., a mianowicie do Wapenboek Gelrego¹⁰.

Dla naszych rozważań o herbie i klejnocie, jak również co do wykładni napisu *de brich* w Herbarzu Złotego Runa, podstawowe znaczenie ma Kodeks z Bergshammar, a szczególnie karty 9^v (il. 2), 25^v (il. 3) i 213^v (il. 4). W Kodeksie tym widnieje na tarczy herb w postaci czarnego orła na złotym polu ze srebrnym półksiężycem przez piersi, zaopatrzony w klejnot na helmie ze złotymi labrami. Półksiężyc

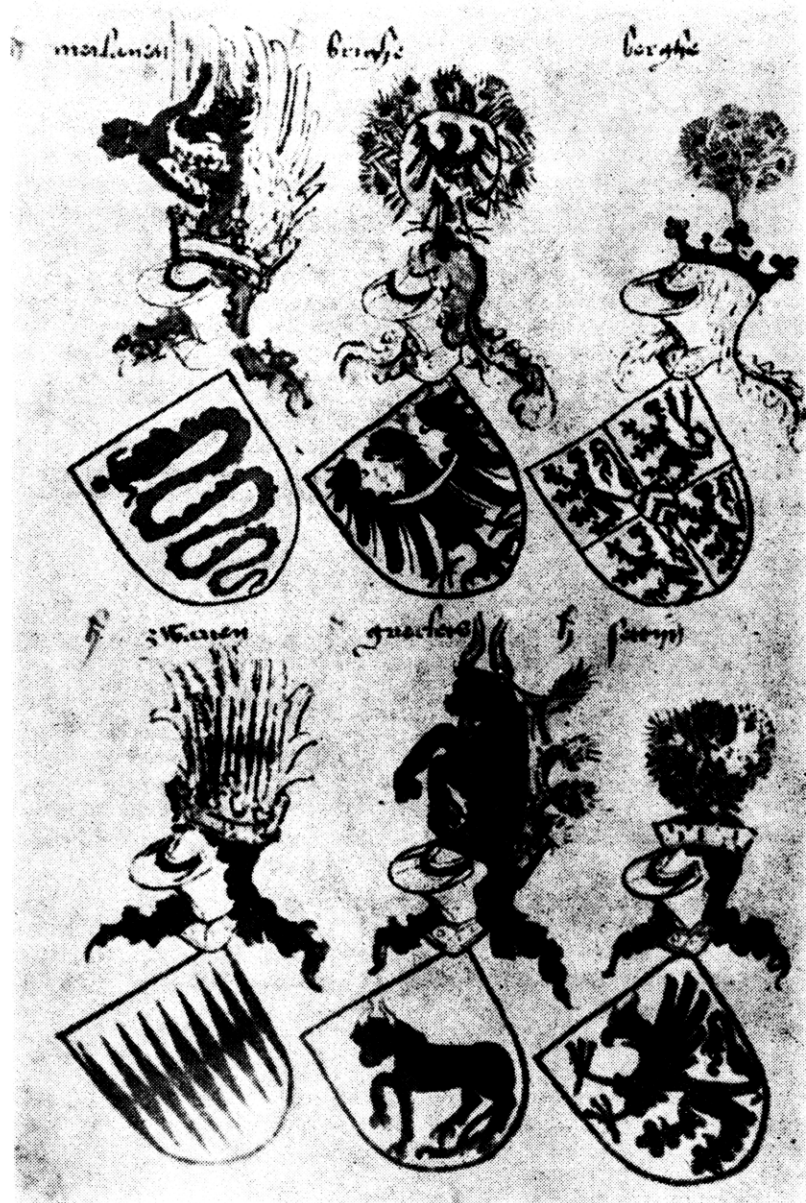
⁷ Łącznie z wizerunkiem króla.

⁸ Razem z herbem państwowym.

⁹ A. Heymowski, o. c., s. 98 stwierdza, że przedstawiona tarcza z ośmioma pasami jest herbem Ludwika Andegaweńskiego. Trzeba zaznaczyć, że Andegawenowie systematycznie na tarczy herbowej obok innych herbów używali lilii andegaweńskich. Jedynie klejnot przedstawiony w Kodeksie z Bergshammar jest klejnotem używanym również przez węgierskich Andegawenów (*Chronica de Gestis Hungarorum*, Facsimile copy, Budapest 1969, s. 137, 138). Z podobnym klejnotem przedstawiony jest król węgierski w stroju turniejowym w Kodeksie Złotego Runa. Pinches i Wood (o. c., s. 144) przedstawienie to interpretują jako Zygmunta Luksemburczyka. Problem ten tylko sygnalizuję; wymaga on osobnego opracowania.

¹⁰ Por. S. Mikucki, *Rycerstwo słowiańskie w Wapenboek Gelrego*, *St. Źródł.* 2 (1958) s. 103–123.

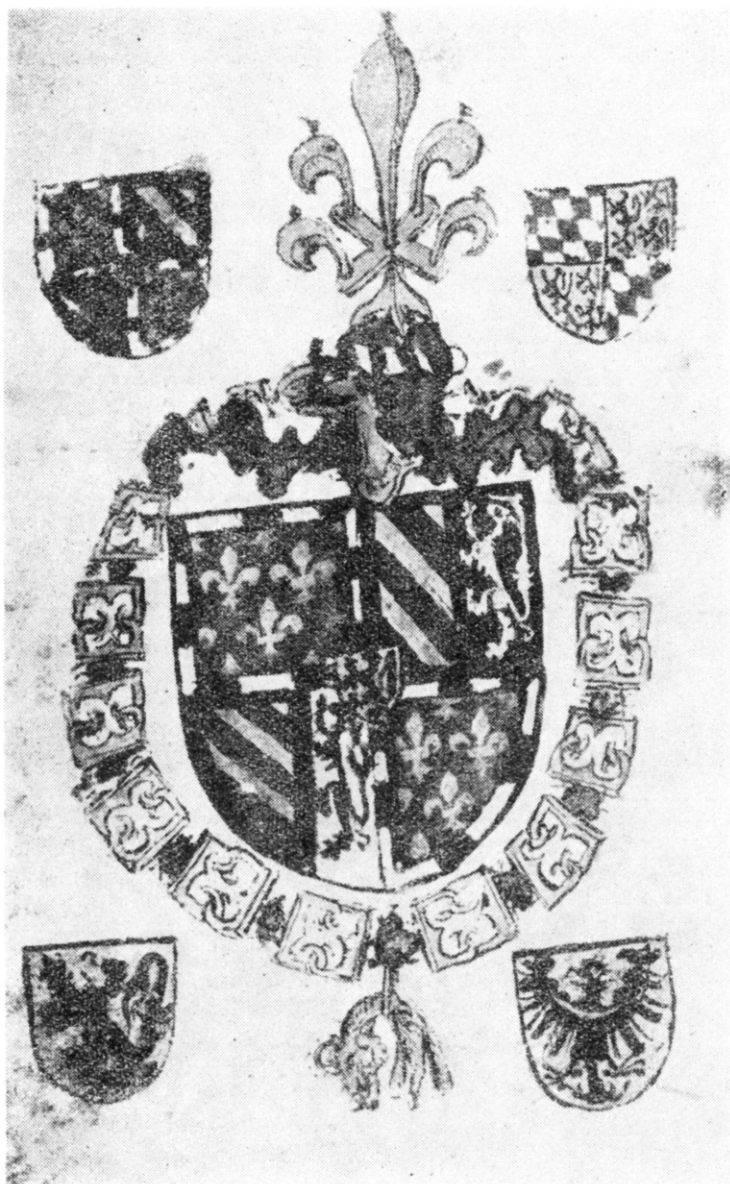
2. Herb książąt brzeskich z Kodeksu Bergshammar (w środku górnego rzędu) z napisem *h[ertoge] brighe*
Według A. Heymowskiego

na piersi orła nie posiada krzyża. Na klejnot składa się orzeł w złotym owalu, okolony pióropuszem pawim. Napis towarzyszący temu przedstawieniu brzmi *h[ertoge] brighe*, co wydawca odczytał: książę Brzegu. Ten sam herb powtarza się na karcie 213^v Kodeksu, tym razem z napisem *hertoge van brige*.

Karta 25^v Kodeksu (il. 3) przedstawia herb księcia burgundzkiego Filipa II Dobrego otoczony herbami dziadków i babek Filipa. Są to herby: Burgundii (Filip I Śmiały), Bawarii (Albrecht I), Flandrii (Małgorzata, córka Ludwika III) i śląskiego Brzegu (Małgorzata, córka Ludwika I). Ten ostatni znów przedstawia dobrze nam znanego czarnego orła ze srebrnym półksiężycem, umieszczonego na złotym polu. I tym razem brak krzyża na półksiężycu.

W ten sposób dochodzimy do przyczyn dobrej znajomości, jak również odpowiedniego wyeksponowania herbu książąt Brzegu w Herbarzu Złotego Runa. Herbarz ten powstał, jak już wspomniano, na dworze Filipa II. Matką Filipa była Małgorzata, córka Albrechta I Bawarskiego i Małgorzaty, córki śląskiego Piasta Ludwika I księcia brzeskiego. Pozostaje kwestia napisu *Le duc de brich*, lecz, jak można zorientować się, cudzoziemskie nazwania krajów i osób w herbarzach często przekręcano. W Herbarzu Złotego Runa Polska wymieniona jest jako *pollaine*, *poulenne*, zaś w Kodeksie z Bergshammar Brzeg naz-

3. Herb księcia burgundzkiego Filipa II Dobrego z Kodeksu Bergshammara okolony łańcuchem Orderu Złotego Runa
W rogach cztery herby dziadków i babek Filipa: Burgundia, Bawaria, Flandria i Brzeg

Według A. Heymowskiego

wany jest raz *brighe*, a drugi raz *brige*. Nie ulega wątpliwości, że w przypadku rzekomego wizerunku księcia Brunzwicku mamy do czynienia z trzecią wersją nazwy Brzeg i z uroczystym strojem rycerskim księcia brzeskiego.

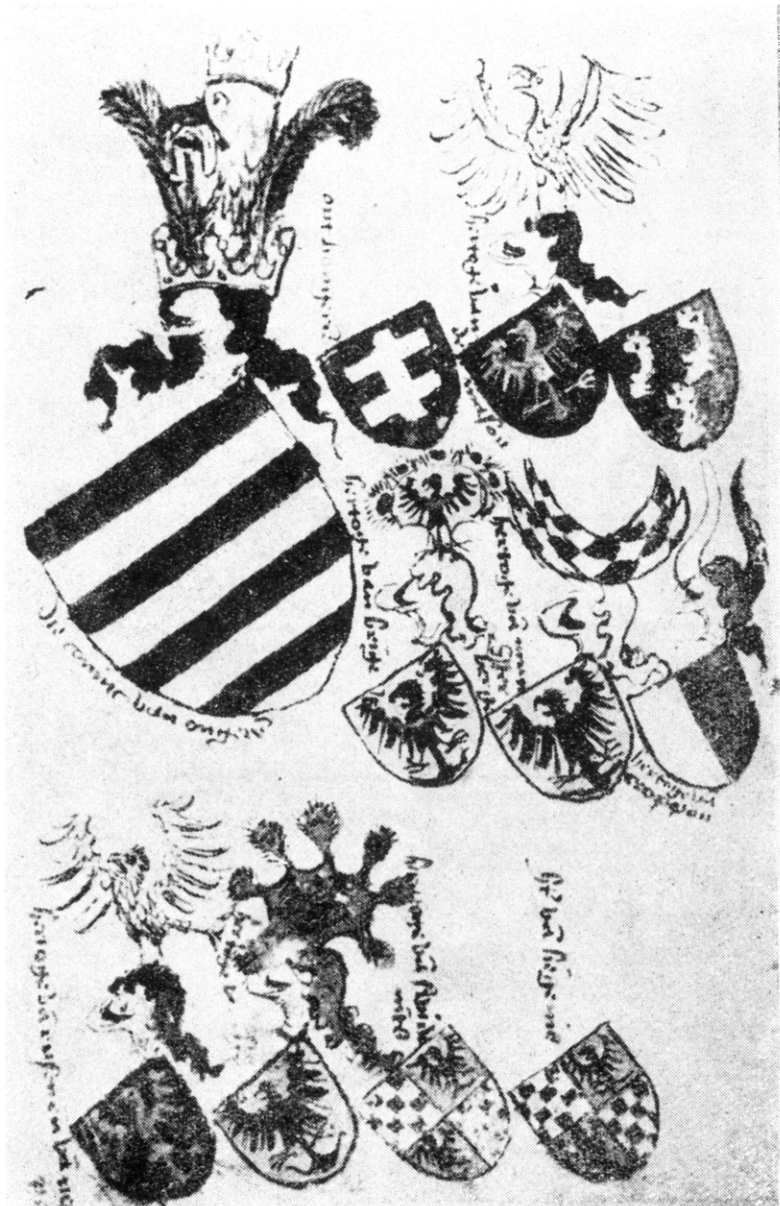
Pozostaje do rozstrzygnięcia, który z książąt brzeskich jest uwidoczniiony w Herbarzu Złotego Runa, oczywiście jeśli umieszczone tam umowne wizerunki w ogóle mogą być wiązane z określonymi osobistościami. Wziąć należy pod uwagę współczesnego powstaniu Herbarza księcia Ludwika II (zm. 1439)¹¹, wnuka Ludwika I. Władca ten trwoniał w częstych podróżach po Europie fundusze zgromadzone przez dziada. W początkach swojego panowania (1399 r.) odbył pielgrzymkę do Ziemi Świętej. Następnie w latach 1414–1418 towarzyszył Zygmuntovi Luksemburczykowi na soborze w Konstancji. Później podróżował po Francji i Anglii¹² i nie można wyłączyć możliwości, że odwiedził swoich kuzynów, książąt

¹¹ Po roku 1439 nastąpiły walki o spadek po Ludwiku II, zakończone w 1460 r. powrotem Piasta — Fryderyka I na tron książęcy w Brzegu.

¹² F. Szafrński, Stosunki narodowościowe i społeczne dworu brzesko-legnickiego w pierwszej połowie XV wieku, *Acta Universitatis Wratislaviensis* 70, Historia XVI, Wrocław 1969, s. 59–81.

4. Herb książąt brzeskich z Kodeksu Bergshammar (po lewej stronie w środkowym rzędzie) z napisem *hertoge van brige*

Według A. Heymowskiego

Burgundii. Dopiero wojny husyckie, które objęły swoim zasięgiem również Śląsk, zmusiły go do pozostania w swoim księstwie, gdzie żywo zaangażował się w te walki.

Drugim z książąt brzeskich, który może być brany pod uwagę, jest sam dziad Ludwika II — Ludwik I¹³. Nie dysponujemy odpowiednimi źródłami ikonograficznymi dotyczącymi Ludwika I. Dla naszych rozważań istotne znaczenie ma zachowana tarcza, wraz z herbem i klejnotem, na kościele św. Jadwigi w Brzegu (il. 5)¹⁴. Na tarczy tej widnieje orzeł z półksiężycem przez pierś, z głową zwróconą w lewo¹⁵. Na tarczy herbowej umocowany jest hełm garnczkowy z labrami, na hełmie zaś klejnot w postaci pół-orla z półksiężycem przez pierś okolonego pawimi piórami. Zarówno na tarczy, jak i w klejnocie brak

¹³ Synem Ludwika I i ojcem Ludwika II był Henryk VIII, lecz ponieważ samodzielnie panował on zaledwie rok (1398–1399) nie będziemy go brali pod uwagę w naszych rozważaniach.

¹⁴ A. Karłowska-Kamzowa, Fundacje artystyczne księcia Ludwika I brzeskiego, Opole — Wrocław 1970, tabl. XVII.

¹⁵ Głowa orła zwrócona jest w lewo w tym przypadku celowo, ponieważ właśnie z lewej strony stoi postać św. Jadwigi. Z drugiej strony jest inny herb (Bolesława III — ojca Ludwika I), na którym orzeł ma już głowę zwróconą w prawo, również ku postaci św. Jadwigi.

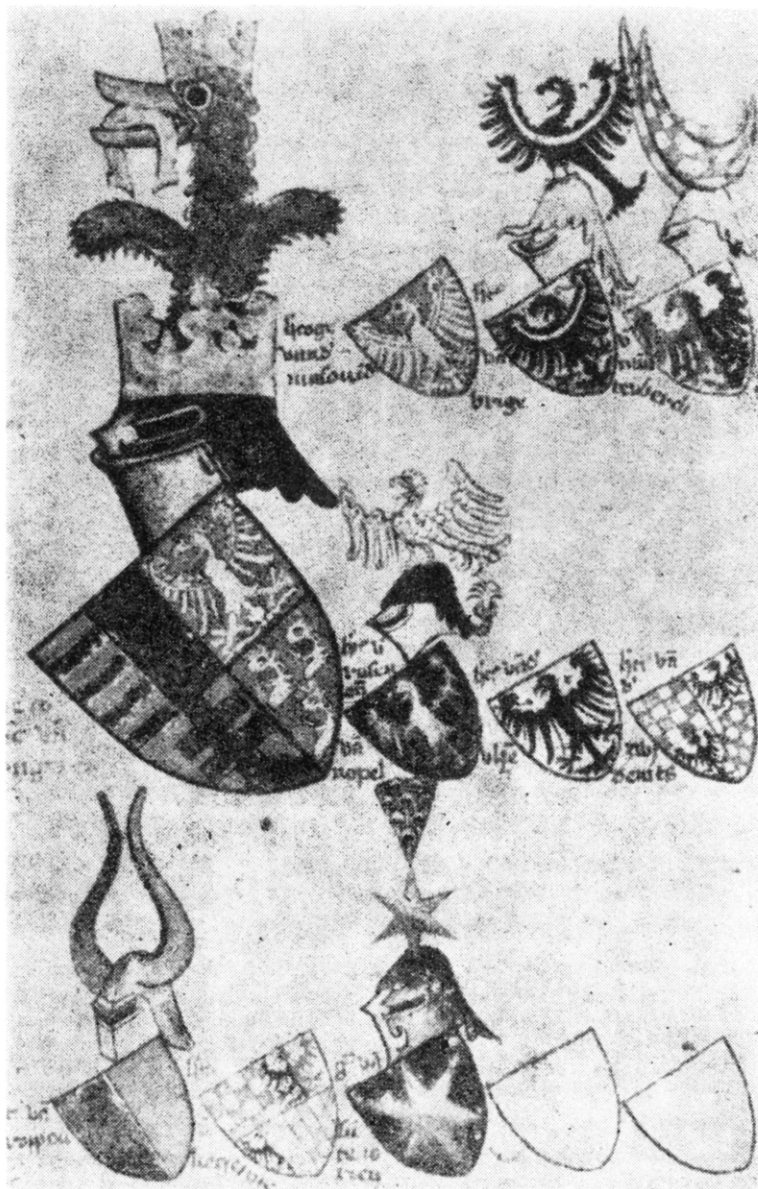

5. Herb księcia Ludwika I brzeskiego na kościele św. Jadwigi w Brzegu
Według A. Karłowskiej-Kamzowej

6. Pieczęć księcia Bolesława III legnicko-brzeskiego z lat 1321–1343
Według Z. Wawrzonowskiej

krzyża na półksiężycu. Herb ten, analogiczny do uwidocznionego w Herbarzu Złotego Runa i w Kodeksie z Bergshammar, przypisywany jest Ludwikowi I¹⁶. Nie dysponujemy jednak odpowiednim przedstawieniem ikonograficznym księcia Ludwika I w uroczystym stroju rycerskim na koniu. Posłużymy się zatem w tych rozważaniach pieczęcią jego ojca Bolesława III¹⁷ (il. 6). Władca ten wyobrażony jest na koniu okrytym kropierzem, zdobionym w tarczy heraldyczne z wizerunkiem orłów z półksiężycem przez pierś. W prawej ręce książę trzyma miecz, a w lewej tarczę, na której widnieje orzeł z półksiężycem przez pierś. Książę jest w hełmie garnczkowym, do którego przymocowane są labry i klejnot w postaci zrywającego się do lotu orła. Taki orzeł, pozbawiony otoku z pawich piór bez krzyża na półksiężycu, widnieje też w Kodeksie Gelrego¹⁸ (il. 7), a także na pieczęci wnuka Bolesława — Henryka VIII¹⁹. Warto dodać,

7. Herb książąt brzeskich z Wapenboek Gelrego (w środku górnego rzędu) z napisem *hertoge van brige* Według S. Mikuckiego

¹⁶ A. Karłowska-Kamzowa, o. c., s. 61.

¹⁷ M. Gumowski, H. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 201; tabl. III, fot. 7; tabl. XXXIX, fot. 98; Z. Wawrzonowska, *Uzbrojenie i ubiór rycerski Piastów śląskich od XII do XIV wieku*, *Acta Archaeologica Lodziensia* 25, Łódź 1976, s. 84–85; tabl. VI, nr 28.

¹⁸ S. Mikucki, *Rycerstwo*, tabl. I, ryc. 2.

¹⁹ S. Mikucki, *Heraldyka Piastów śląskich do schyłku XIV wieku*, w: *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. III, Kraków 1936, tabl. CXIII nr 74.

że Ludwik I zarządził w testamencie, aby po jego śmierci tloki pieczętne zostały zniszczone, a jedynie złoty sygnet przekazano synowi²⁰. Można by się domyślać, że syn Bolesława III, Ludwik I, wzbogacił klejnot ojca, podczas gdy wnuk, Henryk VIII, znowu powrócił do prostszej formy klejnotu. Jest to jednak klejnot, który był znany na Śląsku znacznie wcześniej. W Kodeksie Manesse, datowanym na początek XIV w. (na rok 1320 według P. Meyera²¹) książę, Henryk IV Prawy (ur. 1257–1258, zm. 1290) przedstawiony jest jako zwycięzca turnieju²². Klejnot tego księcia, uwidoczony na tej miniaturze, również przedstawia na tle owalu półorla czarnego ze srebrnym półksiężycem przez pierś bez krzyża, otoczonego pióropuszem z pawich piór. W barwie kropierza i tuniki, w którą przyodziany jest książę, również dominuje kolor złoty (il. 8).

W konkluzji tych rozważań możemy powiedzieć bez wahania, że przedstawienie księcia *le brich* w Herbarzu Złotego Runa wyobraża na pewno jednego z książąt brzeskich. Nie możemy jednak poznać intencji Jana de Saint-Remy i ustalić, czy przedstawiając tę postać kierował się względami dla przodka aktualnego księcia Burgundii Filipa II Dobrego, czy też miał na myśli aktualnie żyjącego kuzyna tegoż księcia, czyli Ludwika II.

8. Książę Henryk IV Prawy w stroju turniejowym z Kodeksu Manesse

Według Z. Wawrzonowskiej

²⁰ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, o. c., s. 111.

²¹ P. Meyer, Historia sztuki europejskiej, Warszawa 1973, s. 214.

²² A. Wawrzonowska, o. c., tabl. XXII; A. Nadolski, Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1979, tabl. 1 (kolor).

Na zakończenie słów kilka należy powiedzieć o herbie księcia Brunszwiku, któremu przypisywany jest wizerunek księcia brzeskiego w Herbarzu Złotego Runa. Larchey²³, a także Pinches i Wood²⁴ stwierdzają, że herbem książąt Brunszwiku są dwa złote kroczące lwy w koronach występujące na czerwonym tle. Jan Długosz w swojej *Banderia Prutenorum*²⁵ przedstawia herb Brunszwiku z chorągwi zdobytej pod Grunwaldem w 1410 r. jako lwa stojącego na tylnych łapach, choć można mieć pewne wątpliwości co do odpowiedniego zaszeregowania tego herbu przez naszego kronikarza.

Na uznanie księcia *le brich* za władcę Brunszwiku przez autorów wydania Herbarza wpłynął z pewnością napis *bronsvitz*, widniejący pod wizerunkiem księcia, jak również i to, że przedstawienie znajduje się wśród książąt Rzeszy. Moim zdaniem napis *bronsvitz* powstał, zgodnie ze stwierdzeniem Larcheya, w XV w., lecz jest nieco późniejszym uzupełnieniem. W takim razie należy się liczyć z tym, że wizerunek ten zaopatrzyła w napis *bronsvitz* inna osoba, nie zaś autor Herbarza, Jan de Saint-Remy. Sprawa ta wymaga dalszych studiów. Pamiętać również należy, iż Herbarz Złotego Runa powstał w okresie panowania Zygmunta Luksemburczyka. Śląsk w tym czasie należał do Czech, których królem był Zygmunt, równocześnie król niemiecki i cesarz rzymski. Również książę Brzegu Ludwik I był lennikiem czeskich Luksemburgów, a zatem Jan de Saint-Remy miał prawo umieścić go wśród książąt Rzeszy.

Jakkolwiek by jednak było, warto skorygować dotychczasowe, błędne przekonanie, przywrócić wizerunkowi z Herbarza właściwą treść i tym samym zapewnić mu należne miejsce w polskiej ikonografii i heraldyce.

Effigie de duc de Brzeg en costume chevalier dans l'Armorial de la Toison d'Or

Dans «L'Armorial équestre de la Toison d'Or» publié par L. Larchey (Paris 1890) et ensuite par R. Pinches et A. Wood (London 1971) on trouve l'effigie *Le duc de brich* interprétée erronément par ces érudits come duc de Brunswick. Cet armorial a été rédigé à la cour de Philippe II le Bon, duc de Bourgogne, dans la seconde moitié du XVe siècle. La même est la provenance d'une autre source héraldique — Codex Bergshammur — comprenant de nombreux blasons polonais. Ce Codex se trouve à présent en Suède.

Le duc représenté dans l'Armorial de la Toison d'Or porte un habit et un crépier jaunes aux aigles noir au croissant d'argent à travers la poitrine. Le même aigle jaune, entouré des plumes de paon, est repris dans le cimier.

Le Codex Bergshammur présente deux fois les armoiries et le cimier identiques, signés d'abord *h(ertoge) brige* et puis *hertoge van brige*. Ils sont interprétés comme armoiries des ducs de Brzeg. L'écu d'aigle au croissant à travers la poitrine est répété pour la troisième fois sans cimier. Sur la même page il y a le blason du duc de Bourgogne, Philippe II le Bon, entouré par des armoiries de ses grands-pères et de ses grands-mères: de Bourgogne, de Bavière, de Flandre et de Brzeg en Silésie. La grand-mère de Philippe II le Bon était, en effet, la fille de Louis Ier, duc de Brzeg.

C'est pour cette raison que les armoiries des ducs de Brzeg ont leur place dans l'Armorial de la Toison d'Or. Il reste d'identifier le duc de Brzeg représenté dans l'Armorial. L'effigie peut représenter Louis II qui vivait à l'époque, ou bien son grand-père Louis Ier. Il est pourtant difficile de résoudre cette question. Le blason était connu et utilisé en Silésie bien avant.

Le Codex Manesse qui date du début du XIVe siècle, représente le duc Henri IV comme le vainqueur d'un tournois. Il porte un cimier d'or à l'aigle à mi-corps noir au croissant d'argent à travers la poitrine, le panache des plumes de paon autour.

Le duc de brich dans l'Armorial de la Toison d'Or est donc une des variantes du nom de Brzeg (voir *brighe*, *brige*, *Brieg*) et représente un des ducs de Brzeg.

²³ L. Larchey, o. c., s. 122.

²⁴ R. Pinches, A. Wood, ed. c., s. 34.

²⁵ Jana Długosza *Banderia Prutenorum*, wyd. K. Górski, Warszawa 1958, s. 266 (karta 52).